

Szabadfalvi József

Jogfilozófusok a demokráciáról

Moór Gyula és Horváth Barna részvétele
az 1945-ös „demokrácia-vitán”

Magyarország legújabb kori történetének még ma is sok vitát kiváltó korszaka a második világháborút követő néhány év. A háború és a testközelből is megismert totális hatalmi rendszer bukása után egy perspektivikusan új kor kezdete és vágya hatotta át a hazai értelmiséget és azon belül egy addig magát a közéletben kevésbé exponáló rétegét, a jogfilozófusok közöségét. Tőlük az ekkor még jogászként, elsősorban jogbölcselekként számon tartott Bibó István közéleti, tudományos-publicisztikai tevékenységéről az elmúlt két évtizedben több monográfia, tanulmánykötet, számos írás született. A következőkben – részben a kerek évforduló alkalmából – a hazai társadalomtudományi gondolkodásban, azon belül a politikaelméleti irodalomban kevésbé ismert két jogbölcse, *Moór Gyula*¹ és *Horváth Barna*² hatvan évvel ezelőtti, a demokrácia jelenét és jövőjét érintő gondolatainak rekonstruálására történik kísérlet.³ Kettejük példáján túl Zsedényi Béla – az akkoriban országos ismertségre szert tevő alkotmányjogász – neve is említést érdemel. Mindhárman elismert elméleti jogászként, közéleti-politikai funkciót is vállalva bábáskodtak az új Magyarország politikai arculatának kialakításában. A második világháború után nem volt ritka az elméleti felkészültség és a gyakorlati politizálás ilyen jellegű szimbiózisa.

A két világháború közötti magyar jogfilozófiai gondolkodás két meghatározó alakja meghívottként előadást tartott a később „demokrácia-vitának” elkeresztelt konferencián 1945. június 26. és július 6. között a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Az összejeövetelen a magyar társadalom legégetőbb kérdéseiről, a szükséges politikai változások irányáról és általában – miképpen az előadások szövegét tartalmazó kötet⁴ előszava is fogalmaz – „a demokrácia nagy kérdéseiről” fejtették ki véleményüket a jelentős politikai pártok képviselői és a tudomány emberei. A részt vevő tizenhárom előadó között találjuk – Moór és Horváth mellett – Erdei Ferencet, Ortutay Gyulát, Rákosi Mátyást, Szakasits Árpádot, Tildy Zoltánt, Teleki Gézát, Veres Pétert.

Moór Gyula demokrácia-értelmezése

Moór a konferencia első napján *A demokrácia örvényei* címmel tartott előadást.⁵ Gondolatmenetét azzal kezdi, hogy az 1945 nyarán folyó magyarországi események leginkább egy „zajtalan forradalomhoz” hasonlatosak, mely a legszebb magyar demokratikus és németellenes hagyományokkal, az 1848/49-es szabadságharc eszmevilágával teremt kapcsolatot. Politikai helyzetelemzése szerint: „A hatalom jelenlegi birtokosai nem akarják az 1920-tól 1944-ig fennállott közjogi rendet visszaállítani. Nem keresik a jogfolytonosság helyreállításának útját sem az 1918 előtti alkotmány, sem az 1920 utáni közjogi provizórium felé. Hatalmukat nem történeti jogcímekekre, hanem a demokrácia nagy politikai gondolatára, a demokratikus Magyarország ideáljának erkölcsi erejére alapítják. Egészen új alapon akarnak egy új országot, egy egészen új jogrendet felépíteni, a változás a múlttal szemben... valóban forradalmi.”⁶

1 tudomány és társadalom

Az új Magyarország nagy szerencséjére a demokráciának, az egyenlőség és szabadság gondolatának a magyar múltban is voltak gyökerei. A múlt értékeinek felelevenítése helyett azonban Moór a fiatal demokráciákat fenyegető veszélyekre hívja fel a figyelmet, „azokra az örvényekre, amelyek a demokrácia vizein, a benne rejlő alapelvek következetes keresztülvételének áramlatában keletkezni szoktak”. Az „örvények” két szélsőség potenciális lehetőségét hordozzák magukban, amely egyrészt anarchiába, másrészt diktatúrába vezethet. „Csoda-e, hogy éppen azokban a fiatal demokráciákban, amelyeket újdonsült híveik a tegnap megtértek neofita túlbuzgalmával szolgálnak, olyan jelenségek is észlelhetők, amelyek vagy az egyik, vagy a másik örvény morajlását jelzik?”⁷ Moór szerint a demokrácia „a legszebb, legemberibb, de egyben legnehezebb, legbonyolultabb és hibátlanul csupán belső ellentmondásainak kiegyensúlyozása mellett működő társadalomszervezési forma.”⁸

A természet és a demokrácia viszonyával kapcsolatban fogalmazza meg a demokrácia „első antinómiáját”. A belső ellentmondás alapja, hogy a demokrácia két nagy alapgondolatának, a szabadságnak és az egyenlőségnek a természetben nyoma sincsen: „Szabadság helyett itt szigorú okozatos megkötöttséggel, egyenlőség helyett egyenlőtlenességgel s az egyenlőtlenek közt dúló kíméletlen létért való küzdelemmel találkozunk. A természet magát az embert sem teremtette egyenlőnek: testi és lelki képességek tekintetében óriási különbségek állnak fenn köztünk. De nem teremtette a természet az embert szabadnak sem: a természeti szabadság ősi állapotáról szóló ábrándozás mondacsínált monda; mindaz, ami az emberből a természet-hez tartozik a könyörtelen szükségszerűség uralma alatt áll... Íme, a demokrácia első nagy antinómiája: a természettől fogva nem szabad és nem egyenlő embereket akarja szabadokká és egyenlőkké tenni. Ebben az antinómiában a természeti adottság és az erkölcsi ideál ütközik egymással össze.”⁹

Más megközelítésben a demokrácia a szabadság és egyenlőség szintézisét megvalósító társadalom- és államszervezési alapelv. Azonban e két elv következetes érvényesítése a demokrácia második antinómiájához vezet. A szabadság konzekvens érvényesülése – az előbbi gondolatsort is figyelembe véve – a legnagyobb egyenlőtlenességhez, ugyanígy az egyenlőség következetes alkalmazása a szabadság elfojtásához vezet. Korlát nélküli érvényesülésük irodalmi illusztrációjaként említi Madách *Az ember tragédiájának* két színét: a londoni vásárt és a falanszter-jelenetet. A demokrácia ez újabb antinómiája a lényegét tevő két társadalomszervezési alapelv belső ellentmondása. A nagy francia forradalom harmadik, sokat hangoztatott jelszavával, a „testvériséggel” a politikai irodalom azóta sem tudott mit kezdeni.

Az alapelvek önmagukban véve is ellentmondáshoz vezetnek, ha az előbbi értelemben vett érvényesítésük következetes. Moór szerint ez eredményezi a demokrácia harmadik antinómiáját. A szabadság eszméjének érvényesítése potenciálisan magába foglalja minden kényszer, így az állami kényszer tagadását is. A minden kényszer nélküli társadalomban nincs olyan erő vagy hatalom, amely az egyén szabadságát más vélt szabadságának korlátozó befolyásától megvédené. E klasszikus érvelés során, az utilitarizmus végső érvét burkoltan felhasználva, az állami kényszerrel is biztosított szabadság reális képét vázolja föl. De mi garantálja – teszi fel a kérdést –, hogy a szabadság nevében föllépő állam a mindenki legnagyobb szabadsága elvének érvényesítésére használja föl a legitim kényszer eszközeit? Moór valós veszélyként említi: „Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltiporjuk és kiirtsuk a más-meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgásgába s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, diktatúrába süllyed.”¹⁰ De az egyenlőség gondolatában ugyanígy benne rejlik az anarchia és a diktatúra lehetősége. A demokrácia vezérlő eszméinek belső ellentmondásaira a nagy francia forradalom története közismert példákkal szolgál. A forradalom „drámájának” fenséges felvonásait nemegyszer az anarchia szomorú jelenetei váltották fel, amelyeken

úrrá lenni sokszor csak a terror eszközeivel, a legvéresebb diktatúrával tudott, hogy végül elvezessen Napóleon katonai diktatúrájához.”¹¹

Moór szerint valójában a demokrácia mindkét alapelve államellenes, mert „embernek ember felett gyakorolt minden uralma – s így az államhatalom érvényesítése is – ellenkezik mind a szabadság, mind az egyenlőség elvével”. Mindezek ellenére a demokrácia államformává vált, amit politikai demokráciának kereszteltek el, amelyet „szokás újabban polgári demokráciának is nevezni, szemben a gazdasági, szocialista, szociális, népi, kulturális vagy másfajta demokráciákkal...”¹²

A „demokrácia” szó klasszikus jelentésével Moór sem tud mit kezdeni, hiszen ha a nép saját maga felett uralkodik, akkor alanya és tárgya az uralomnak, ami csak ellentmondáshoz vezet. A gyakorlatban „az uralom aktív alanyai” közé csupán a „politikai jogokkal bírók összességét” sorolhatjuk, akiknek a száma minden esetben jóval kevesebb a nép egész tömegénél. A politikai demokrácia alapértéke a részvétel, melynek két klasszikus formája közül a „közvetlen demokrácia” önmagában nem lehet a hatalomgyakorlás kizárólagos modellje, bizonyos professzionális tevékenységeket választás útján megbízott tisztviselőkre ruháznak. A modern államokban a „közvetett vagy népképviselői (reprezentatív) demokrácia” dominanciája érvényesül. Moór szerint a „mai” demokráciákban a politikai jogokkal bírók tömegei valójában csak a parlamenti választásokkor jutnak szóhoz, egyébként az államhatalom irányítása a parlament, illetve a parlamentben többséggel rendelkező párt kezében van. Ezért szokták a „mai” demokráciákat „parlamentari vagy pártdemokráciának” nevezni. A parlamenti pártok tevékenységét gyakorlatilag néhány pártvezér irányítja, így a hatalom gyakorlóinak alanyi köre igencsak körülhatárolható.

Ha a hatalom egy másik ágát, a végrehajtó hatalmat tekintjük, – Moór azon a véleményen van – „egy egészen kisszámú testület”, a kormány és a tőle függő bürokratikus szervezet kezében van a hatalom. A közvetlenség elve itt még inkább csorbát szenved, hiszen: „A végrehajtó hatalom még sokkal kevésbé tűri el a sokfejűséget, mint a törvényhozás: egységes irányítást, szigorú hierarchiát kíván meg, s így a demokrácia a végrehajtó hatalom gyakorlásában rendszerint kevesek uralmává, oligarchiává alakul át.”¹³

A modern, közvetett demokráciát megvalósító rendszerként említi a „szovjet-rendszert”, amelyben nem a területi elv, hanem a „szervesen összefüggő csoportok” – üzemek munkássága, katonaság, egy-egy falu parasztsága – közvetlen delegálásának elve érvényesül. Moór a szovjet-rendszerre vonatkozó kijelentéseit – többször hangoztatva – a szovjet közjogi-alkotmányos szabályokra, illetve a „hivatalos” ideológiára alapozza. Ennek megfelelően elemzi a szovjet-rendszer specifikumait, amelyek egyébként önmagukért beszélnek. Így nem minősíti a szovjet-rendszer egyik legfontosabb jellemzőjét, hogy itt nem érvényesül a politikai demokrácia alapillérént jelentő államhatalmak megosztásának elve, mivel a szovjetek törvényhozó és végrehajtó szervek is egyúttal. Az „élcsapatról” szóló lenini elmélet esetében azonban már túllép a tények közlésén, amikor azt állítja, hogy „a politikai demokrácia szempontjából különösen antidemokratikus az, amit a kommunista pártról mint a munkásosztály élcsapatáról tanít a leninizmus.”¹⁴ Sztálin kijelentését citálva értelmezi ezt a „tanítást”, mely szerint: „a proletárpárt hivatása az is, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön, és a proletariátus érdekeit mindenek ellenére képviselje.” Ennek érdekében „a pártot katonai fegyelemmel határos vasfegyelemmel kell megszervezni”, amely az „akarat egysége” nélkül elképzelhetetlen. Mindez a politikai demokrácia feláldozásához vezet, amit a leninizmus tudatosan vállalt az erős államhatalom megteremtése és a „szociális” demokrácia megvalósítása érdekében.

A demokratikus állam közjogi berendezkedésének klasszikus alapelve a „többségi elv, amelynek korlátlan érvényre jutása Moór szerint ellenkezik a demokratikus egyenlőség elvével.

A kisebbséghez tartozók állásfoglalását megfosztja minden gyakorlati jelentőségtől. Kiküszöbölésére „haladottabb demokráciákban” az arányos választási rendszerhez szoktak folyamodni, amely „ugyan részben kiküszöböli a többségi elv antidemokratikus konzekvenciáit, de egyben az egyenlő és szabad állampolgár helyett a politikai pártot teszi meg a demokrácia tulajdonképpeni hordozójává.”¹⁵ A demokrácia közjogi berendezkedésének elvi ellentmondásait az „eszmény és valóság antinómiájának” nevezi, mely „a szabadság és egyenlőség fenn szörnnyaló ideáljait s a kompromisszumok, megalkuvások és lemondások demokráciájának reális valósága” között fennáll.

Moór szerint a demokrácia antinómiái nemcsak a politikai, hanem az ún. „gazdasági vagy szociális”, illetve a „kulturális” demokrácia megvalósítása esetében is megfigyelhetők. A szociális demokrácia „egyenlő gazdasági jólétben” kívánja az állampolgárokat részeltetni, amely a demokratikus alapelvek közül főként az egyenlőség gondolatának előtérbe helyezését jelenti. A szabadság eszméjének a szociális demokrácia esetében kevesebb tere van, mivel a gazdasági életben éppen a szabadverseny megszüntetését, „a közös jólét érdekében a munkakötelezettség és a munkafegyelem bevezetését kívánja meg.” Moór szerint: „E célok érdekében többnyire a politika szabadságát is korlátozhatja, sőt a politikai egyenlőség elvével is ellentétbe juthat, ha a szociális igazságosságot a diktatúra eszközeivel valósítja meg.”¹⁶ Másrészt a politikai és szociális demokrácia kapcsolatáról megállapítja, hogy a szociális demokrácia bizonyos fokú megvalósulása nélkül a politikai demokrácia sem létezhetne. A szociális demokrácia azonban önmagában sem ellentmondásmentes: „A gazdasági jólét biztosításának szempontjából olyan nagy jelentősége van a munkának, hogy a munkateljesítmény érdemének gazdasági jutalmazása a szociális demokrácia számára mellőzhetetlen lehet. Ilyenkor az érdem arisztokratikus gondolata háttérbe szorítja az egyenlő gazdasági jólét demokratikus alapelvét.”¹⁷ Példaként Marx *A gothai program kritikája* című művének a kommunizmus első korszakában érvényesülő elosztási elvét idézi, amely szerint „a termelés eredményeiből mindenkinek végzett munkája arányában kell részt kapnia”, ami nyilvánvalóan egyenlőtlen jövedelmekhez és különböző gazdasági jóléthez vezet. A kulturális demokrácia esetében is ugyanígy megtalálhatók az ellentmondások csírái, hiszen a művelődés már csak a szellemi képességek különbözősége folytán sem mindenki által hozzáférhető, így szükségképpen egy „szellemi elit réteg” kialakulásához vezet, az egyenlőség demokratikus elvének ellenére.

Gondolatai lezárásaképp a demokrácia megvalósításához szükséges „mértéktartásról” tesz említést, amely mint politikai „erény” doktriner elvek túlzó és végletes erőszakolását képes ellensúlyozni. A mértéktartás erénye biztosíthatja a kellő „politikai érettséget” a demokrácia – sokak szerint a „legnehezebb”, de Moór szerint egyben a „legemberibb” társadalomszervezési forma – megteremtéséhez.

Moór demokrácia-koncepcióját ezt követően – 1945/46 folyamán – még jó néhány tanulmányában és előadásában tette árnyaltabbá, bővítette újabb elemekkel. Ebből a sorból kiemelkedően kiemelkedik *Demokrácia és világnézet* című írása, amelyet a Kúrián 1945. szeptember 20-án tartott előadása alapján írt.¹⁸ Tanulmánya több ponton kapcsolódik a korábban kifejtett gondolatokhoz. A népképviselői demokráciáról vallott felfogásában új elemként találkozunk bizonyos arisztokratikus jelleggel. A közvetett demokrácia e formájánál a „nép” tulajdonképpen „csak egy pillanatra uralkodik”, amíg a képviselőjét megválasztja, s azt követően a hatalmat egy elit kisebbség gyakorolja. A modern korban ezt az anomáliát a referendum intézményének megfelelő alkalmazásával lehet feloldani. A leninizmus ezzel szemben – érvel Moór – az államformaként felfogott demokráciát nem sokra becsüli. A bolsevizmusnak a kommunista párt vezető szerepére vonatkozó elképzeléseit ebből kifolyólag „monarchista gondolatot tartalmazó” fölfogásnak nevezi. A demokrácia többfajta értelmezésével állunk szemben: nem a nép ál-

1 tudomány és társadalom

tal való, hanem a nép érdekében való hatalomgyakorlás az, ami e demokrácia-felfogás szempontjából meghatározó. Nyilvánvalóan ez a megközelítés a gazdasági (szociális) demokrácia értékválasztása mentén indokolható. Moór szerint a demokrácia különböző formái, minőségei nemcsak harmonikusan kiegészíthetik egymást, hanem egymással ellentétbe is kerülhetnek. Ilyen esetben merül fel a prioritások kérdése, hogy a szabadságot, a jólétet, vagy a műveltséget tekintjük-e magasabb értékeknek. Moór nem kíván objektív mércét megfogalmazni vagy módszert nyújtani a „helyes” választásra, ezt a kérdést egyetlen lehetséges megoldásként az „értékfelfogások világnézeti talaján” artikulálódó választásra bízza. A demokrácia elnevezés így új jelentést kap. A régi államformatan értelmét veszti, mert a modern viszonyok között Moór fölfogása szerint csak demokráciáról és autokráciáról lehet beszélni, s ebben az összefüggésben a demokráciának, mint modern államformának három „fő alakját” különbözteti meg: az angol parlamenti, az amerikai prezidenciális és az orosz szovjet-demokráciát. Az autokráciát Moór a két világháború között kialakult – a régi abszolút monarchiát idéző – az államhatalmat egyetlen személy kezébe összpontosító államformaként értelmezi. Két alaptípusának a fasiszta és a nemzetiszocialista diktatúrát tekinti, közjogi és világnézeti alapon különbséget téve az olasz és német út között.

A továbbiakban a demokrácia és világnézet összefüggését vizsgálja. Mindezt Hans Kelsen, a kor egyik legjelentősebb jogfilozófusának demokrácia-konceptiójával vitatkozva teszi. A filozófiai abszolutizmus és relativizmus mint ellentétes felfogások párhuzamba állításával mutatja be Kelsen és a saját megközelítése közti különbséget. Egyetértve számtalan megállapításával, a kelseni koncepciót relativistának tartja, amely „a tökéletlen emberi tudás mellett a legkülönbözőbb, többé-kevésbé egyaránt tökéletlen vélemények szabad versenyéből akarja kihozni a relatíve legjobb megoldást.”¹⁹ Kelsen „empirista-pozitivist” felfogását ott tartja elhibázottnak, hogy nem számol azzal az ésszerű filozófiai igazsággal, amely szerint „relatív érték nincs abszolút érték nélkül”. Moór a filozófiai abszolutizmus talaján állva fogalmazza meg ellenérveit, amelyek egyben saját koncepciójának magvát is jelentik: „Ha az ellentétes politikai vélemények között értékbeli különbség nincsen, akkor a demokrácia a véletlen többség kialakulásának lutrija, osztályorszájátéka. Kelsen maga is észreveszi, hogy a demokráciának lényeges eleme a vita, a diszkusszió. A vitának azonban nincs értelme a kölcsönös meggyőzés lehetőségének a feltételezése nélkül. A demokrácia tehát azt is feltételezi, hogy az ellentétes vélemények vitájából a legjobb vélemény fog győztesen kikerülni... A rossz és a jó, a jobb és a legjobb vélemény közt azonban csak akkor tudunk különbséget tenni, ha egy vitán felül álló, feltétlenül jó értékhez mérjük hozzá a különböző véleményeket.”²⁰ Ez a „feltétlenül jó érték” pedig nem más, mint a demokratikus forradalmak kapcsán megfogalmazott „emberi haladás lehetőségébe vetett hit”, amely szerinte „a tökéletlen ember vágyódása a tökéletesség, az abszolút és örök eszmények után”. Az „abszolút eszmények” kiválasztása, a haladásról alkotott kép mindig világnézeti kérdés. Ebből adódóan a demokrácia nemcsak összefüggésben van egy világnézettel, hanem maga is egy határozott világnézet, „abszolút értékek hitében gyökerező világnézet”.

Moór szerint a demokrácia alapelvei és a keresztény etika évezredek tanításai alapvetően azonosak. A nagy francia forradalom jól ismert jelszavai tulajdonképpen a „keresztény erkölcs posztulátumai”, a benne megfogalmazódó „humánomot” fejezik ki: „Valóban sem kereszténység, sem demokrácia nem lehetséges az ember erkölcsi értékének feltétlen elismerése nélkül, a humánus az az abszolút érték, amelynek tagadásával vagy relativizálásával a demokrácia létalapja is megdől.”²¹

Tanulmánya végén a demokrácia és jog viszonyáról szólva kijelenti: „Igaz, hogy nem minden jog demokratikus. Azonban már maga az a körülmény, hogy mindenkit egyenlően kötelező

jog létezik – még a legtökéletlenebb jogi tartalom mellett is –, a demokráciának egy minimális megvalósulása.”²² A jog és demokrácia születésének pillanata egybeesik, mert „a demokratikus gondolat testet öltésének folyamata éppen a jog uralmának elismerésével kezdődik”. Az igazi demokrácia „testet öltéséhez” a jog uralma – mindamellett, hogy elengedhetetlen – mégis csak minimális feltétel. Valójában ez csak a jog formai, külső karakterére koncentrálnak, kényszerhatalom jellegét hangsúlyozza. Egy demokratikus rendszerben azonban nem lehet eltekinteni a jog tartalmi oldalától: „A demokrácia nem egyszerű közjogi kategória, hanem a jog egész területére alkalmazható világfelfogás, erkölcsi mérték.” Ezért a jog tartalmának is demokratikusnak kell lennie, vagyis minden jogágban a demokratikus világnézetet kell viszatükrözni.

Moór ezt követő írásában is központi helyet foglalnak el a demokrácia és annak egyes vonatkozásai. Közvetett módon szóba kerül a demokrácia kérdése a fasizmussal, a keresztény világnézettel, a szovjet alkotmánnyal foglalkozó írásában, de más, kevésbé szaktudományos, publicisztikai művében is. A *Szovjetunió alkotmánya*²³ című tanulmányában az 1936-os sztálini alkotmány bemutatása révén összehasonlítást végez a szovjet rendszer és a nyugati demokráciák között. A pártrendszerekkel kapcsolatban megjegyzi: „A pártok szabadsága a különböző politikai felfogásoknak megfelelően tetszés szerinti pártok alapításának szabadsága, ... a politikai demokráciának igen lényeges, sőt talán a leglényegesebb sajátossága.” Nem ért egyet Sztálin megállapításával, amely szerint több párt csak olyan társadalomban lehetséges, ahol antagonisztikus osztályok vannak. Úgy véli: „Több politikai pártnak éppen ott nincsen létjogosultsága, ahol ezek a pártok összeegyeztethetetlen osztályérdekek képviselői. Mert hiszen a több párt a szabad diszkusszióknak – a törvényhozó testületben folytatandó vitának – az eszköze és hordozója: összeegyeztethetetlen álláspontok közt azonban a vitának nincsen értelme, s így a pártok eredményes együttműködésének nincs meg a lehetősége. Az osztálytagozódás és a párttagozódás különben is alakulhatnak, de keletkezhetnek nemzetiségi, világnézeti, vallási alapon és egyáltalában a külpolitika vagy a belpolitika egyes kérdéseinek legcélszerűbb megoldására vonatkozó eltérő nézetek alapján is. Ugyanannak az osztálynak a kebelén belül is többféle politikai párt létezhetik.”²⁴

Igencsak tanulságosak az egypártrendszerrel szóló gondolatai is, főleg ha figyelembe vesszük, hogy mindezt 1946 végén írta: „Az egypártrendszer szigorú keresztülvitele mellett az államnak a párton kívül más politikai szervezetre nem volna szüksége. Nem volna értelme itt a pártszervezeteken kívül létesített külön törvényhozó testületnek sem, mert ebben csupán az egyetlen párt képviselői foglalnának helyet, s így a »katonai fegyelemmel határos pártfegyelem« mellett itt is csupán a párt álláspontját képviselhetnék, s eszerint egyformán kellene szavazniuk. A szavazásnak ilyen körülmények között nem volna sok értelme, s a törvényhozó testület a párt egyszerű reflexévé vagy visszhangjává válnék.”²⁵ A feltételes mód annak az alkotmányos lehetőségnek szól, amely szerint a szovjet alkotmány lehetővé teszi a választások alkalmával a pártonkívüliek jelölését is!²⁶

A távlatokat tekintve a szovjet „szociális” demokrácia és a nyugati politikai demokrácia egymáshoz való közelítését jelöli meg kívánatos fejlődési irányként. A konvergencia ilyen értelmű óhajta ekkor már nem nélkülözi az aktuális hazai és nemzetközi realitásokat. Minderről így ír: „Ezt a kölcsönös közeledést igen örvendetesnek tartom a magyar érdekek szempontjából. Mi, akik Kelet és Nyugat ütközőpontjában élünk, semmiképpen sem várhatjuk sorsunk jobbrafordulását – úgy, amint azt egyesek talán hiszik – az orosz és angolszász ellentétek kiéleződésétől. Ennek az ellentétnek a sűrűlőde és kirobbanása felmorzsolna és elpusztítana bennünket.”²⁷ E váteszi gondolatokhoz illeszkedik az ugyancsak 1946 végén – *Az értelmiség hivatása*

című előadásában – megfogalmazott kijelentése az „igazi” demokrácia sajátosságáról: „Nem igazi demokrácia az, amely ízlése és akarata ellen akarja a népet számára merőben idegen minták után kormányozni. Nem igazi demokrácia az, amelyet kényszerzubbonyként erőltetnek a népre. Az igazi demokráciának a nép lelkéből kell fakadnia, s lehetővé kell tennie, hogy a nép saját felfogása, akarata és meggyőződése, világ- és életszemlélete érvényesülhessen, hogy saját módján üdvözülhessen.”²⁸

Horváth Barna demokrácia-konceptiója

Az előadássorozat másik alkalmán Horváth fejtegette ki demokrácia-konceptióját.²⁹ Moór szege-di professzortársa – mint a Polgári Demokrata Párt parlamenti képviselője – *Demokrácia és jog* címmel tartott előadásában foglalta össze nézeteit a politikai demokrácia, a parlamentarizmus, az állampolgári részvétel, a közvélemény-kutatás, a demokratikus jogalkotás, a jogtudomány és jogi oktatás kérdéseiről.³⁰

Horváth politikaelméleti felfogását át- meg átszövik a jogrendszer mint komplex képződmény eszközként való felhasználására vonatkozó megállapítások, melyek az ideális hatalomgyakorlási modell kialakításához szükségesek. Írása elején ezt kérdéseként fogalmazza meg: „Milyen következményekkel lép fel a demokrácia a joggal szemben? Milyen különös jogtechnikai módszerekkel biztosítható a demokrácia életképessége? Miként érvényesül a demokrácia eszméje jogintézményeinkben?... Mennyi lehet a hozzájárulása jogszolgáltatásnak, jogalkotásnak és jogtudománynak a demokrácia megvalósításához?”³¹ Feleletként Bentham „legnagyobb szám legnagyobb boldogsága” elvét citálja, amelynek megvalósítását a jog egész területén intézményesen kell biztosítani.

A demokrácia két dimenziója a politikai és gazdasági demokrácia különbségét és kapcsolódását a „nép által és a népért való kormányzás” elvén keresztül igyekeznek megmagyarázni: „a nép érdekében való kormányzás csak akkor tekinthető végleg biztosítottnak, ha azt... nem felvilágosult egyeduralkodó, hanem maga a felvilágosult nép gyakorolja.”³² A politikai demokrácia így logikusan vezet el a gazdasági demokráciához, amikor a nép saját érdekeinek érvényesítésére használja fel politikai jogait.

Horváth a politikai demokrácia fajtáiként elemzi a közvetett és közvetlen demokráciát.³³ A közvetlen demokrácia hagyományos eszközeiként említi a népszavazást, a népbíráskodást, illetve a forradalmat, amikor a nép maga cselekszik. A közvetett demokráciáról szólva nem hallgatja el negatív véleményét. „Delegált arisztokráciának” (aristocracy by delegation) nevezi, ahol a választópolgárok akaratának érvényesülése az urnáknál leadott szavazatokban merül ki. Nézete szerint a 19. század végéig töretlen volt a hit a képviseleti kormányban. Még a századforduló után is a „kiválasztási módszerek”, a „demokrácia technikájának” tökéletesítése volt napirenden, s ennek megfelelően alakították ki az alkalmas jogtechnikákat. A második világháború előtt nyilvánvalóvá vált ennek a demokráciamodellnek a válsága. Horváth szerint „nem a vagy-vagy, hanem a többé-kevésbé kérdésével állunk szemben, amikor a demokrácia »fajai« között válogatunk... a politikai és gazdasági demokrácia s az előbbin belül a közvetlen és a közvetett (képviseleti) demokrácia egyaránt elhanyagolhatatlan elemei a demokrácia eszméjének, amelynek teljes kibontakozást csakis összes elemeinek szerencsés kombinációja adhat. Ennek a kombinációnak a megtalálása és intézményes biztosítása a jogtechnika sajátos feladata.”³⁴ Nyilvánvaló, hogy az optimális kombináció kialakítása nem könnyű, azonban hathatós eszközként funkcionálhat Horváth szerint a „modern közvélemény-kutatás”.

Horváth már a harmincas évek végén, negyvenes évek elején több tanulmányban foglalkozott a közvélemény problémájával, a közvéleményt befolyásoló tényezőkkel, és maga is végzett kisebb közvélemény-kutatást.³⁵ Egy nyilatkozatából is kiderül, hogy jól ismerte az angol és

1 tudomány és társadalom

amerikai közvélemény-kutatás módszerét, apparátusát.³⁶ Felfogása szerint a közvélemény-kutatás technikai módszer a vélemények megosztásának folytonos és elegendő pontossággal való ellenőrzésére. Szerinte „forradalmasíthatja a közösségi akaratképzés technikáját”, ha a népképviselő és a közvélemény-kutatás egymás mellett működnek, mert a közvélemény-kutatás eredményei befolyásolják a képviselői testület döntéshozatalát. Horváth felhívja a figyelmet a közvélemény-kutatás korlátaira is: „Achilles-sarka a kérdésfeltevés, mert csakis annak a feleletnek van jelentősége, amelyre a megkérdezett kompetens.”³⁷ A kompetencia feltételeként említi a felvilágosító, tájékoztató tevékenységet, ami közel áll a ma inkább használatos nyilvánosság kifejezéshez. A modern életviszonyokban a politikai kérdések is bonyolulttá, szakszerűkké váltak, az állampolgár kompetenciája gyakran elvész. Véleménye szerint az „üzemi demokrácia” intézménye azért lehet életképes, mert a dolgozók ahhoz szólnak hozzá, amihez értenek.

Horváth a modern demokrácia alapintézményei kapcsán a köztársaságot, a parlamentarizmust és a felelős kormányt említi. Az államformák tekintetében a köztársaságot tartja az ideálisnak, mindamellett a királysággal is összefér a demokrácia. A „parlamentarizmus betegségének” fő okát egyrészt a már korábban kifejtett közvetettségből adódó hátrányokban látja, másrészt: „a kérdések fokozódó szakszerűsége és a törvényhozási anyag felhalmozása lassanként a képviselők kompetenciáját is kérdésessé teszi.”³⁸ A kompetencia hiánya így tehát nemcsak az állampolgárokat sújtja.

Jelentős anomáliákhoz vezethet Horváth szerint a modern parlamentáris viszonyok között a népképviselő és a neki felelős kormány közti „munkamegosztás”: „A népképviselőt a kormány törvényjavaslatainak elfogadására vagy elvetésére és a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kifejezésére szorítkozik... a parlament szerepe a kormánnyal szemben ítélkezés, a kormányé pedig kezdeményezés.”³⁹ Valójában itt is a képviselői kompetencia sebezhetősége merül fel. A képviselői demokrácia hiányosságát mérsékelheti a két- vagy többpártrendszer, bár ezeknek is van a parlamentarizmust befolyásoló mellékhatásuk. Horváth szerint kétpártrendszer esetében a képviselői státusz háttérbe szorul, és a fontos kérdéseket a pártok a parlamenten kívül döntenek el, míg a többpártrendszer folytonos kormányválság előidézője lehet, mellyel határozott politikai irány hiánya, „folyosói befolyások” és korrupció jár együtt. Javaslatként fogalmazza meg, hogy a népképviselőnek át kell venni a kormánytól a kezdeményezést, meg kell teremteni a parlamenti pártok „összműködésének” intézményes szabályozását, továbbá felelőssé kell tenni a parlamentet munkája eredményességéért.⁴⁰

A demokráciát gyakorta és okkal nevezik – véli Horváth – „vitatkozás útján való kormányzásnak” (government by discussion), mert a helyes döntést „a vélemények összemérésétől és mérkőzésétől várja”. Más összefüggésben nem kevés iróniával említi: „a demokrácia épp azért oly nehéz politikai eszmény, mert az értelmi meggyőződést és belátást kívánja diadalra juttatni.”⁴¹ A demokrácia kimeríthetetlen tartalmát a szabad emberek közösségei, az „egész nép felszabaduló energiái” táplálják. Felfogása szerint a jogtudománynak és a jog művelőinek nagy kihívást jelent a demokrácia új technikáinak feltárása, a demokrácia és jog harmonikus viszonyának folyamatos biztosítása.

Hogy mire használható, illetve mire nem a jog, erre Horváth a „jog teljesítő képességének” fogalmát használja. Meghatározása szerint „a jog a társadalmi technikának egy különleges módszere, amely magatartási minták (patterns of behavior) és tényleges magatartások különös felhalmozódásából és kapcsolódásából áll.”⁴² E szociológiai szemlélet elvezet oda, hogy a jog eszközként hasznosulhat a társadalmi cselekvés megtervezéséhez. A jog teljesítő képességének véleménye szerint megvannak a maga határai: „a demokrácia megvalósulását sem lehet egyedül csak a jogtól várni. A jog mindig csak keretet, mintákat, utakat, módokat

adhat, medret vág csupán, amelyet tartalommal kitölteni csak a demokratikus ember lelkiisége tud.⁴³ Horváth szerint ezt a lelkiiséget „a politikai műveltségnek és fegyelemnek legnemesebb tradíciói töltik ki”. E tradíciók rendkívül fontosak még abban az ideális állapotban is, ahol a jog a szabadság megvalósítása érdekében sajátos módon beavatkozik, hogy a „beavatkozástól mentes köröket teremtsen.”

Horváth ezt követően a jogrendszer egyes elemeivel (jogalkotás, jogalkalmazás), illetve egyes jelentős jogágakkal és végül általában a jogtudománnyal szemben támasztott követelményeket foglalja össze, melyek lényeges elemei egy valódi demokratikus berendezkedésű társadalomnak. Először a „demokratikus jogszolgáltatás” kérdéseit vizsgálja. A modern szociológiai jogszemlélet alaptéziseiből kiindulva megállapítja, hogy a jogalkotás és jogalkalmazás különbségei viszonylagosak: „Ezért sarkalatos követelménye a demokratikus jogszolgáltatásnak a dogmatikus betű- és fogalomjogászat, a jogász bürokrácia háttérbe szorítása és a jogeset »szociális kontextusának« a tudományos megfigyelés világánál való felderítése.”⁴⁴ Ebből adódóan a modern jogelmélet – szerinte – nem ismeri a joghézag tényét, hiszen az adott esetet a „formátlan, szabad jog” alapján meg lehet oldani, így szakítani kell a jogtól csak ideális esetben elvárható logikai zártagságtól.

A demokratikus jogszolgáltatás alapvető intézményeként említi a bíráskodásban és a közigazgatásban működő néprészvételt. Ebben a kérdésben a szakszerűség és a laikus elem helyes kombinációjának kialakítása a meghatározó. Horváth szerint a bíráskodás esetében a szakszerűség szempontjának a „tényállás tudományosan pontos megállapításánál” és a „jog logikai és technikai szempontjainak érvényesítésénél” kell meghatározónak lenni. A laikus ítélezésnek az erkölcsi és politikai kérdésekben kell állást foglalni. A közigazgatás esetében Harold Laski elképzelését a magáévá téve homályos értelmű és funkciójú testületet („polgárok választmánya”) képzeli el az állampolgár és a hivatal közé, amely az eltérő érdekek feloldásában és az egymás iránti bizalom növelésében venne részt.

Nézete szerint a jogszolgáltatás legfőbb szempontja minden esetben a szabadságjogok védelme és értelmezése: „Ma már alig kétséges, hogy ezen a téren a szabadságot nem a laissez faire, hanem a tervszerű irányítás és beavatkozás biztosítja... Ha mindenkit fel akarunk szabadítani a nélkülözés és a szolgaság alól, akkor nyilvánvalóan inkább beavatkozni és tervezni kell, mint a beavatkozástól és a tervezéstől óvakodni.”⁴⁵ Ez alól kivételként említi a gondolatszabadságot, ahol „az egyéni szabadságot kell kiterjesztőleg, a közösségi beavatkozás szabadságát ellenben megszorítólag értelmezni.” Úgy véli, hogy „a demokrácia további egészséges fejlődésének kulcsa a kollektív beavatkozás szédületes iramában megtalálni a módját annak, hogy azzal az egyén szellemi energiáinak felszabadítása és kibontakozása lépést tarthasson.”⁴⁶ Horváth felfogásában az állami beavatkozás és az egyén autonómiájának viszonyában a kölcsönösség a meghatározó, azonban „a közösség szabadsága – a beavatkozás szabadsága – végső sorban mindig az ember szabadságát van hivatva előmozdítani.” Az egyéni autonómia tisztelete ilyen formán a beavatkozás értelme és korlátja egyben.

A jogrendszer másik lényeges eleme a „demokratikus jogalkotás”. Horváth szerint a modern tudományos jogalkotás típusa az írott jog, annak ellenére, hogy az angol jogi kultúra a szokásjog és a történeti alkotmány tradícióinak alapján is kétségtelenül biztosítani képes a demokráciát. Az írott jog, mint a modern jogalkotás terméke bizonyos esetekben a „jogszabályinfláció” veszélyével is járhat. Így jöhet létre a Horváth által használt terminus szerint a „papírosjog”, az írott jogforrásba vetett túlzott bizalom büntetéseként. Felhívja a figyelmet a törvényi és az alacsonyabb rendű, végrehajtási jellegű jogalkotás összhangjára, mivel az esetek többségében az alárendelt jogforrások konkretizálják a törvények előírásait az individuális jogesetekben. Az írott jog kapcsán tesz említést az alkotmánybíróság funkciójáról, amelynek tevékenysége

„logikusan folyik az alaki értelemben vett alkotmány fennállásából, mert a törvények alkotmány-szerűségét csak bírói felülvizsgálat döntheti el, enélkül pedig az alkotmány érvényesülése nincs biztosítva.”⁴⁷

Ezt követően a jogalkotás részét képező egyes jogágak jövőbeli fejlődési irányaival foglalkozik. Elsőként a magánjogban bekövetkezett változásokat említi. A gazdálkodás tervszerű irányítása szerinte „a szocializmus jogtechnikai keresztülvitele”, amely magánjogi joghelyzetek „közigazgatásjogivá” válását eredményezi. Így „a személyjog, a családjog, és a vagyonjog részben elszegényedik, részben pedig szakjogaival együtt elközjogiasodik.” A magánjog jelentősége a magánautonómia territóriumára szorul vissza.⁴⁸ A büntetőjog – azon belül is a „népellenes politikai bűncselekmények” – kapcsán Horváth a demokrácia tűrőképességéről megállapítja: „A demokrácia kétségkívül annyit veszít súlyából, amennyi azoknak a véleményeknek a súlya, amelyeket üldözni kénytelen.”⁴⁹ A demokrácia valójában pozitív értékek felmutatásával képes a „felforgató törekvésekkel szemben” hatásosan küzdeni. Defenzívába kerül az állam, ha büntetni kényszerül. A büntetés – nézete szerint – csak felületi kezelést jelent, mert bizonyíthatóan a büntetés megelőző hatása elenyésző. Távlatilag a büntetésnek mindinkább el kell veszítenie megtorló jellegét, és át kell alakulnia „lélekformáló gyógyító és nevelő gondozássá”. Felfogása szerint a bűnözőben kialakult „lelki rendellenesség” motiválja az átlagostól feltűnően elütő gátláshiányt és aggálytalanságot. A társadalomnak nincs más választása, mint megpróbálja a bűnöző „lelki kondicionálását” saját érdekeinek megfelelően befolyásolni.

A jogágak közül utolsóként tárgyalja Horváth a nemzetközi jog fejlesztésének kérdéseit. Elképzeléseire a közelmúlt pusztító tragédiája nyomja rá bélyegét. Célként jelöli meg az államok közötti konfliktusok és főképpen a háború elkerülésének a nemzetközi jog által szabályozott „nemzetközi jogközösség demokratikus alkotmányának” kialakítását.⁵⁰ Létrehozásának akadálya ez idáig az állami szuverenitás merev dogmája volt. Úgy véli, hogy „a háborútól való szabadság, – amely minden egyéb szabadságunknak előfeltétele – ma a szabadság súlypontjának az államról a nemzetközi közösségbe való áthelyezését követeli.”⁵¹ Ez megkívánja a nemzetközi bíraskodás, végrehajtó hatalom és törvényhozás létrehozását. Mint ahogyan egy szuverén állam alkotmánya szabályozza az államhatalmi ágak működését és egymáshoz való viszonyát, ugyanúgy a „nemzetközi jogközösség alkotmánya” világméretben szabályozná a főbb hatalmi ágakat. Szerinte csak ez akadályozhatja meg a szuverén államok ismétlődő háborúba „tántorgását”, és ez biztosíthatja világméretben a gazdasági és szociális kérdések előtérbe állítását. A nemzetközi jogközösségnek nem „világrendőrré”, hanem a világ jólétén munkálkodó szervezetté kell válnia. Ha utópikusnak is tűnik ez az elképzelés, találhatók benne racionális elemek. A háború utáni nemzetközi légkör ekkor még lehetőséget mutatott a felgyülemlett gondok világméretű megoldására.

Horváth végezetül a modern jogtudománynak a demokrácia megvalósításában játszott szerepét vizsgálja. E rövid részben főleg jogbölcséleti fejtegetésekkel találkozhatunk, aminek nincs közvetlen kapcsolata az eddig felvázolt politikaelméleti gondolatrendszerrel.

Epilógus

E két demokrácia-koncepció rekonstruálása végén valamilyen konklúzió megállapítása helyett a tanulmány keletkezésének idejére kívánok utalni; 1945 nyarán a társadalom többsége számára még alternatíva volt, hogy Magyarországon kialakítható az egyéni autonómiát és szabadságot biztosító európai (polgári) demokrácia. Két-három évvel később már nemcsak Moór és Horváth volt tisztában az időközben bekövetkezett, visszafordíthatatlan változásokkal. A „fordulat éve” (1947) mindkettőjük életében jelentős változást hozott. Moórt súlyosbodó betegsége, illetve közéleti szereplésének ellehetetlenülése előbb betegszabadságra kényszerítette,

majd 1948 legvégén még „érdemeinek elismerése mellett” nyugdíjazták. Moór megüresedett katedrájának kétségkívül legalkalmasabb, nemzetközileg is ismert várományosa Horváth volt. Ekkor azonban már a tudomány világán kívüli szempontok döntöttek egy-egy tanszéki kinevezéskor. A sors kegyetlen fintora, hogy a katedra felkínálása helyett éppen őt kérték föl, tegyen javaslatot Szabó Imre – a későbbi utód – személyére. Horváth számára ez lehetett az utolsó csepp. Úgy vélte, itthon számára már nem létezik tudományos perspektíva, végleges elhagyásra jutott. Kiútként az emigrálást választotta. Kényszermegoldásként került „tanszéki jogú mb. előadóként” a budapesti jogi kar korábban Bibó Istvánnak felajánlott nemzetközi jogi tanszékére. Bibó visszaemlékezéséből tudjuk: „Nagy meglepetésemre ezt a Nemzetközi Jogi Tanszéket saját professzorom, Horváth Barna fogadta el, azt hiszem, 48 szeptemberében. Csodálkoztam rajta, tőle lényegesen messzebb állt a nemzetközi jog, mint éntőlem. Akkor értettem meg a dolgot, amikor egy negyedév múlva Horváth Barna disszidált. Nyilván az egész tanszékefoglalás merőben a disszidálás sima előkészítése érdekében történt.”⁵² Erkölcsei, tudósi ellehetetlenülésében nem tudta, és nem is akarta a belső száműzetést vállalni. Sajnos az új világban sem talált nyugalmat, tudományos-oktatói tevékenységét kevés siker kísérte. Míg Moórt minden bizonnyal az 1950 elején bekövetkezett korai halála mentette meg a súlyosabb retorzióktól, addig Horváth élete hátralévő közel negyedszázadát amerikai emigrációban volt kénytelen leélni.

Jegyzetek

¹ Moór Gyula (Brassó, 1888. augusztus 11. - Budapest, 1950. február 3.). Egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, nemzetgyűlési képviselő, 1945/46-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Szabodfalvi József: Moór Gyula: Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe. Budapest, 1994, Osiris-Századvég Kiadó; Moór Gyula. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: Szabodfalvi József) Budapest, 2001, Új Mandátum Könyvkiadó.

² Horváth Barna (Budapest, 1896. augusztus 25. - Hingham /Massachusetts, USA/, 1973. március 3.). Egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, nemzetgyűlési képviselő. 1950-től külföldön élt. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: Nagy Endre: Bevezetés Horváth Barna: Demokrácia és jog című tanulmányához. Medvetánc, (1985) 2-3, 295-303.; H. Szilágyi István: Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében, in: Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Miskolc, 1995, Bíbor Kiadó, 211-266. o.; Zsidai Ágnes: Tiszta jog-szociológia. /Bevezető tanulmány/ in: Horváth Barna: Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 11-58. o.; Cs. Kiss Lajos: Szabadság és kényszer (Horváth Barna szellemi pályája), in: Horváth Barna: Angol jogelmélet. Budapest, 2001, Pallas Stúdió - Attraktor Kft., 569-611. o.)

³ Moór Gyula és Horváth Barna demokrácia-felfogásáról korábban keletkezett tanulmányok közül lásd: Nagy Endre: Bevezetés... 295-303. o.; Szabodfalvi József: „Demokrácia és jog”: Adalékok Horváth Barna politikaelméletéhez (1945/46). Magyar Közigazgatás, 40 (1990) 7, 605-613. o.; „A demokrácia örvényei” (Moór Gyula demokrácia-felfogása [1945-1947]). Valóság, 34 (1991) 7, 28-40. o.

⁴ Demokrácia. [A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása], Budapest, 1945, Egyetemi Nyomda.

⁵ Moór Gyula: *A demokrácia örvényei*, in: *Demokrácia...* 96-109. o. (Moór előadása később újból megjelent: *Moór Gyula: Tegnap és holnap között (Tanulmánykötet)* Budapest, 1947, Révai, 34-43. o.; *Moór Gyula 1888-1988. /szerk.: Szájer József és Tóth Ádám/* Budapest, 1988, ELTE Jogász Szakkollégium, 5-20. o.; *Jogállam*, (1994) 3-4, 62-70. o.; *Politikatudományi Szemle*, 14 /2005/ 2, 161-171. o.)

⁶ Uo. 96-97. o.

⁷ Uo. 98. o.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 98-99. o.

¹⁰ Uo. 100. o.

¹¹ Uo. 101. o.

¹² Uo. 102. o.

¹³ Uo. 104. o.

¹⁴ Uo. 105. o.

¹⁵ Uo. 106. o.

¹⁶ Uo. 107. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Moór Gyula: *Demokrácia és világnézet*, in: *Tegnap és holnap között*. Budapest, 1947, Révai, 23-33. o.

¹⁹ Uo. 28. o.

²⁰ Uo. 29. o.

²¹ Uo. 32. o.

²² Uo.

²³ Moór Gyula: *A Szovjetunió alkotmánya*, in: *Tegnap és holnap között*. Budapest, 1947, Révai, 71-96. o.

²⁴ Uo. 83. o.

²⁵ Uo. 84. o.

²⁶ Szabó Imre – aki később utóda lett a budapesti egyetemen – már ekkor vitathatónak nevezte Moórnak a szovjet pártrendszerre vonatkozó ismertetését. Vö. Szabó Imre ismerteti „Moór Gyula: A Szovjetunió alkotmánya” című előadását. *Jogtudományi Közlöny*, 1 (1946) 23-24, 348. o.

²⁷ Moór Gyula: *A Szovjetunió alkotmánya...* 89-90. o.

²⁸ Moór Gyula: *Az értelmiség hivatása*, in: *Tegnap és holnap között*. Budapest, 1947, Révai, 123. o.

²⁹ Horváth Barna: *Demokrácia és jog*, in: *Demokrácia...* 43-67. o. (Horváth előadása később újból megjelent: *Medvetánc*, /1985/ 2-3, 307-323. o.)

³⁰ Horváth aktív közéleti tevékenységének talán leglényegesebb momentuma, hogy ő végezte el a PDP programjának végleges megszövegezését, amely 1945. június 21-én jelent meg. (Vö. Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956*. Pécs, 1994, Baranya Megyei Könyvtár, 35. o., illetve a pártprogram: 217-223. o.) Ebben számos a *Demokrácia és jog* című tanulmányában tézisszerűen megfogalmazott gondolattal találkozunk. Így például a program „Alkotmány” című alfejezetében írott alkotmány kodifikálását sürgeti, illetve a parlamentarizmus, a többpártrendszer és a népképviselői kormányzat mellett foglal állást, melynek működését az államhatalmak megosztásának intézményes biztosításával kívánja megvalósítani. A közvetlen és közvetett demokrácia összekapcsolásának eszközeként határozza meg a referendum intézményét, illetve a modern közvélemény-kutatást. (A program egy „Közvéleménykutató Intézet” mielőbbi felállítását is szorgalmazza.) A „Bíráskodás” című

alfejezetben az alkotmánybíráskodás kialakítását, az esküdtbíráskodás visszaállítását és új tartalommal való megtöltését, „a jogi oktatás gyökeres reformját, a jogász beható lélektani, szociológiai, statisztikai, gazdasági és elméleti képzését” tartja feltétlenül megvalósítandónak. A program eme részei – ide értve még „A közigazgatás” című alfejezetben foglaltakat is – kétségtelenül Horváth előadásában is megfogalmazott nézeteinek szerves átültetését jelentik. Ezt nemcsak a tartalmi egyezések, hanem bizonyos esetekben szövegszerű azonosságok is igazolják.

³¹ Horváth Barna: *Demokrácia és jog... i.m.* 43. o.

³² Uo. 44. o.

³³ A mai demokrácia (Világ, 1945. május 25.) című publicisztikájában már ezt megelőzően is foglalkozott a közvetlen és közvetett demokrácia kérdésével, melyek sarkalatos pontjai politikaelméleti nézeteinek. A közvetett (képviselői) demokráciáról írja: „minél ritkábban és minél tökéletlenebb módon történik a képviselők kiválasztása, annál könnyebben válik a képviselőlet a demokráciának gúnyképévé”. Megítélése szerint előtérbe kerül a közvetlen demokrácia alkalmazása. Ezt véli felfedezni a politika pártok részvételével működő népbíróóságok, igazolóbizottságok stb. tevékenységében. Ennél is fontosabb eszköznek tartja a „napenkénti népszavazásnak” is tekinthető közvélemény-kutatást: „A közvetlen demokráciának ez a finom módszere egykor talán feleslegessé teszi a képviselőlet kiválasztásának mai nehézkes módszerét.” Ugyanebben az írásában foglalkozik a politikai és gazdasági demokrácia kapcsolatával. Nézete szerint „a demokrácia nemcsak a nép politikai uralmát jelenti, hanem ennek logikus következtetéseképpen a nép egyenlő részvételét a gazdasági javakban is... a demokrácia végelemzésben az osztály nélküli társadalmat kívánja és a kapitalizmussal csak addig fér meg, amíg a termelés kiterjeszkedik és a tőkés osztály folytonos engedelményeket tehet.” Ebben a gondolatsorban felfedezhető Harold Laski hatása és kézzelfoghatóvá válik a bibói értékelés is, mely Horváth Barna liberális anarchizmusára vonatkozik. (Vö. Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok, 1989, Kolonell Lap és Könyvkiadó Kft., 24. o.*)

³⁴ Horváth Barna: *Demokrácia és jog... i.m.* 45. o.

³⁵ Lásd Horváth Barna: *A közvélemény ellenőrzése. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Juridico-Politica. Tom. XIV. Fasc. 2. Szeged, 1939.*; *A láthatatlan ember. Délvidéki Szemle, 1 (1942) 6, 226-233. o.*; *A közvélemény vizsgálata / Die Untersuchung der öffentlichen Meinung / The Examination of Public Opinion. Universitatis Francisco-Josephina. Acta Juridica-Politica 8. Kolozsvár, 1942.*

³⁶ Lásd a „Magyar Gallup ezennel megindul” című Horváth Barnával készült interjút. *Világ, 1945. július 17.*

³⁷ Horváth Barna: *Demokrácia és jog... i.m.* 46. o.

³⁸ Uo. 57. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Itt kimondatlanul is szó esik a joguralom problematikájáról, melyről még a háború előtt írt tanulmányt. Vö. Horváth Barna: *Joguralom és parancsuralom. Katolikus Szemle, 50 (1936) 609-617. o.* (Újabb közlés: *Jogállam, 1993/ 1, 71-78. o.*)

⁴¹ Uo. 47. o.

⁴² Uo. 49. o.

⁴³ Uo. 50. o.

⁴⁴ Uo. 51. o.

⁴⁵ Uo. 53. o.

⁴⁶ Uo. 54. o.

⁴⁷ Uo. 56. o.

1 tudomány és társadalom

⁴⁸ Uo. 58. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Horváth egy későbbi *A világ kormányzata* (*Világ*, 1946. január 19.) című írásában fejti ki gondolatait a világ fokozódó integrálódásának tényéről és kényszeréről. E szerint a világgazdaság megtervezése és megszervezése mindenképpen igényli egy egységesedő központi akarat érvényesülését: „Ma már nem egészen utópikus a világ kormányzatáról beszélnünk, mert ez a feladat kezd egész súlyával a nagyhatalmakra nehezedni.” Megítélése szerint ilyen irányba mutat az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandósult tevékenysége, illetve a Nemzetközi Bíróság folyamatos működtetése.

⁵¹ Horváth Barna: *Demokrácia és jog... i.m.* 61. o.

⁵² Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok... i.m.* 11. o.

Gömbölyű butykos